

РЕЦЕНЗІЇ

Володимир Волковський

ДІАЛОГ ТА ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ В ПУБЛІКАЦІЯХ З УСНОЇ ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ (2019–2024)

Діалог – неумисно, але невблаганно – став однією з центральних тем українського філософування. З одного боку, тема діалогу є загальноєвропейська, ба навіть всесвітня: досить згадати сократичну маєвтику чи єврейську філософію діалогу (утім, недарма більшість її ключових постатей, а саме Мартин Бубер і Еманюель Левінас, так чи інакше пов’язані з Україною). Діалог як метод філософування, спільного пошуку і плекання істини притаманний дуже відмінним одне від одного явищам історії філософії, від схоластичних дебатів до, зрештою, Григорія Сковороди. Для української філософії, чия традиція непозбутньо пов’язана з діалогічною поліглосьєю, це питання – уже не будучи «питанням життя і смерті» – усе ж є цікавим і нетривіальним.

2024 рік став для всіх цих дискусій особливим. По-перше, вийшов друком довгоочікуваний V том «Європейського словника філософії», який, на відміну від інших томів, уже повністю стосувався «українського контексту», поставши спробою, попри всі неперекладності, висловити українське Слово у великому полілозі європейських філософій [див., наприклад: Теклюк 2024; Чухрай 2024]. З іншого боку, низка публікацій була присвячена темі філософського діалогу або діалогу як методу філософування й історико-філософського дослідження (див. новий тематичний розділ «Діалоги про методологію» у *Sententiae*, першу публікацію в межах якого бачимо в другому минулорічному числі зазначеного журналу [Symes et al. 2024]).

Ідеться про інтерв’ю з британським філософом (водночас популяризатором і професором філософії) Джеком Саймсом, чий проєкт The Panpsycast Philosophy Podcast є дуже відомим майданчиком популяризації філософських ідей, авторів і дискусій [див.: Symes 2016]. Цей подкаст орієнтований насамперед на нефахівців, а також на студентів і школярів, що прагнуть почути про філософію щось цікаве й доступне, але без надмірних спрощень. Д. Саймс поділився досвідом і деякими методичними деталями, важливими для організації успішного філософського подкасту. Команда дослідників, що брала інтерв’ю – Наталія Рева, Наталія Щербина-Супрунюк, Всеволод Хома – доповнила його ідеї своїми питаннями та рефлексіями, порівнюючи британський досвід із проєктом «усної історії філософії» (далі – УІФ), який низка

© В. Волковський, 2025

українських дослідників (у тому числі двоє з учасників згаданої команди інтерв'юєрів) розвиває вже понад десятиліття.

Обидві сторони – і британський, і українські філософи – зішлись на тому, що наш час дає особливу нагоду та можливості, передовсім технічні, що «повертає нас прямо до сократівського початку філософії на Заході» [ibid.: 106]. Технічний прогрес дає нам змогу повернутися до усності. Відео-аудіозаписи дозволяють зробити те, про що, можливо, мріяв би Сократ, великий критик письмової форми філософії, – зафіксувати «в собі», схопити момент живого філософування й передати його в часі та просторі без змін, уможливити так, щоби промовлене Слово звучало нескінченну кількість разів, без послаблення як енергії промовця (яке неминуче спіткало би будь-кого, змушеного повторювати одне й те саме по кілька разів), так і конкретності живої присутності (звісно, з поправкою на відмінність між тілесною співприсутністю і присутністю на екрані). Це вимагає дещо інших здібностей і вмінь, дуже не схожих на ті, яких очікують від «кабінетного філософа», що пише великі Тексти й мислить про великі Ідеї (часто на самоті). Сподіваюсь, ще матиму нагоду написати про публічний поворот у філософії, безпосередньо пов'язаний з тематикою описаної вище розмови. Наразі ж варто зосередитись на тематиці усної історії філософії.

Усна історія філософії: діалог про метод

Розповідаючи Саймсові про Студентське товариство усної історії філософії (СТУІФ), Всеволод Хома говорить про УІФ, інноваційне дослідницьке явище, що виникло в Україні. Він вказує на одну з цілей чи причин постановки проекту УІФ: «усвідомлення, що серед нас є багато філософів, які жили в часи СРСР, і ми майже нічого не знаємо про їхній досвід», хоча «всі вони пам'ятають, як розвивалась філософія в Україні» в часи тоталітарного режиму. Доля філософії в тоталітарному СРСР, драма стосунків вільного філософа і тоталітарної цензури – набагато більша і глобальніша тема (можна згадати бодай випуски *Філософської думки*, присвячені їй у 2009 і 2013 рр.). Словами В. Хоми, таким чином «ми прагнемо ясно зрозуміти, що відбувалося у філософії в нашій країні задовго до нашого народження», розпитуючи про особистий досвід свідків доби, і це своєю чергою дає можливість і для самих свідків, старших колег-філософів, переосмислити, переоцінити, уявити, як би вони могли змінити свої старі тексти» [Symes et al. 2024: 113]. Це не лише підсвітлює приховане радянською цензурою, але також спонукає молодих дослідників до нових тем і можливостей, доповнює Н. Рева [ibid.: 114].

Я вважаю, що певною мірою це є відповіддю на питання, поставлене Сергієм Йосипенком і Олегом Хомою: чому така нова галузь, методологія чи метод (залежно від того, хто і як її визначає), як УІФ, сформувалася саме в Україні, хоча на Заході жанр усної історії (oral history) «давно відомий та інституційований» [Йосипенко 2019: 94], «що нас привело до такого дивного словосполучення?» [Хома О. 2023: 70, 80]. Я вважаю, що саме інтерес до безпосереднього (і поки ще доволі «сучасного») минулого та можливість звернутися до безпосередніх дівців, що найвиразніше об'єднують це минуле із теперішнім, – уся ця «драма лояльного розуму» [Пролев 2012] – спонукають запитувати про «філософську культуру країни на ім'я СРСР» [Попович 2009] у деякого з творців цієї культури. Саме з цього виникла ідея «усних історій філософів» [Чайка 2009], а потім – тривала й копітка робота п-ї Тетяни Чайки, втілена в низці діалогів із відомими філософами радянської доби – Сергієм Кримським, Віленом Горським, Петром Йолоном.

На відміну від пізнішого повороту до цієї тематики вже в однині (як власне УІФ), яку інспірували розмови Ксенії Зборовської, Аміни Кхелуфі та Всеволода Хоми з Євгеном Головахою [Головаха et al. 2017], спогади останнього про обставини життя Інституту філософії у 1950–1960 роках, інтерес Т. Чайки – це не стільки питання про минуле «філософії в нашій країні задовго до нашого народження» [див.: Symes et al. 2024: 113], про «минуле, якого ми не знаємо», скільки власні дороги спогади про «минуле, яке Я знаю» – питання не стільки про «них», скільки про «себе». Шлях від усної історії (УІ), від Катастрофи Голокосту до інтимних «усних історій філософів» і зрештою – до спокійнішої рефлексії УІФ. Цей шлях пролягає від маленького допису Т. Чайки 2009 р. через цілу низку її статей і книжок – до епохального круглого столу 3 липня 2019 року, присвяченого УІФ [Хома О., Зборовська et al. 2019], що був доповнений трьома статтями Всеволода Хоми, Ольги Сімороз і Софії Дмитренко, провідних уф'яких членів СТУІФ. За словами О. Хоми, «зазначене число й досі залишається найпредставницькішою збіркою матеріалів, присвячених статусові УІФ» [Хома О. 2023: 70].

Критичний відгук С. Йосипенка на цей круглий стіл і на його матеріали, надруковані в тематичному числі *Філософської думки*, на мій погляд, став найбільш влучним аналізом історико-філософських методологічних проблем і питань, що постають унаслідок розгортання проєкту УІФ. Фактично в цьому відгуку поставлені фундаментальні питання й завдання методологічного змісту, відповідь на які є передумовою «дорослішання» задуму, переходу його зі статусу дещо неоформленого «проєкту» до статусу «методу» чи «дисципліни», зрілої і продуманої. Ці питання можна підсумувати більш афористично через статтю Н. Реви. Ідеться про напругу між чотирма поняттями: УІФ, історія філософії (ІФ), усна філософія (УФ) і усна історія (УІ) [Рева 2024а: 35]. Інакше кажучи, як співвідносяться інтерв'ю, свідчення, рефлексія і діалог? Яким є місце інтерв'ю в і для УІФ? Ба навіть яку роль для УІФ, УФ та УІ відіграють «чистий» запис розмови (або його розшифрована стенограма) і (до)опрацьований текст, змінюваний у співпраці інтерв'юєра та інтерв'юєнта? Питання зовсім не тривіальні.

Спробую у вільній формі підсумувати дискусію, представлену згаданими вище статтями, з огляду на обмеженість часу і місця. Для читача, що прагне дізнатися глибше і повніше, рекомендую все-таки звернутися до дискусій на круглому столі, виступів С. Йосипенка, Т. Чайки, Олексія Сігова та інших учасників, що в дуже розлогому форматі представили розмаїту палітру ідей [Хома О., Зборовська et al. 2019].

Отже, усна історія надає перевагу жанру свідчення і голої фіксації сказаного свідком події чи подій. Інтерв'ю є ключовим методом такого свідчення, свідок, очевидець – центральною постаттю. Роль інтерв'юєра в цій розмові – це максимально делікатне плекання діалогу, що спонукає свідка висловитися якомога більше і повніше. Але це не означає вищого авторитету свідчення свідка, тим паче його «останнього голосу в суді» історії. Постає «етика свідчення» (вираз С. Йосипенка) [ibid.: 11], яка вказує, що свідчення як акт, опосередкований низкою суб'єктивних і об'єктивних обставин, «свідчить» не стільки про «об'єктивний стан речей», скільки про «суб'єктивне переживання певного стану речей», причому проведене через рефлексію віддаленості в часі.

Усна ж філософія (спираючись на міркування Н. Реви) така ж давня, як і сама історія філософії, «вона полягає в самому процесі формування та виголошення

філософської думки, у рефлексії» [Рева 2024а: 36]. Це скоріше спосіб мислення в діалозі, у зустрічі з Іншим, плід спільного пошуку істини, що, вживаючи образ Е. Левінаса, вимагає постійного стояння перед Лицем Іншого, навіть якщо цей Інший є «Вічним Ти» (Богом) у М. Бубера. Акт мислення, момент промовляння, сам процес мислення не менш важливий, ніж його продукт, навіть більше – носієм Істини, «продуктом» є не гіпостазований «текст», а Логос, який породжується і сприймається тільки в мить живого висловлення. Ідеться не стільки про абстрактне значення змісту, скільки про живу переконливість Слова. Саме ця ідея філософування як діалогу здобула «нове життя» [Рева 2024b] у диджитальну (цифрову) еру [Щербина-Супрунюк 2024]. Така УФ може спрямовуватися в майбутнє, обговорювати сучасні дискусії на передовому фронті науки, не турбуючись про свою історію – вона мислить про буття в процесі діалогу.

С. Йосипенко розрізняє два види УІФ:

1) УІФ «як жанр, тобто власне інтерв'ю», що містить «елементи співбесіди, співтворчості, діалогу, цінні міркування на найрізноманітніші теми, простіше кажучи, воно є нормальним філософським жанром» [Йосипенко 2019: 88]. Мені здається, що це є власне тим, що Н. Рева називає УФ: тобто сама філософія, філософування, що здійснюється усними засобами. Із поправкою на технічні можливості диджитальної доби, така УФ представлена не лише інтерв'ю у вузькому сенсі конкретної розмови двох чи більше людей, але й «онлайн-текстами (текст, що проходить постійні ревізії; текст із гіперпосиланнями; текст із озвучуванням), відео й аудіоматеріалами (голосовими відтвореннями текстів, записами діалогів, прямими ефірами з філософами тощо)» [Щербина-Супрунюк 2024: 125]; також вона включає в себе «живі філософські діалоги й диспути без необхідності брати в них безпосередню участь» [ibid.].

2) УІФ як «історико-філософська дисципліна», що є «елементом, способом, інструментом історико-філософського дослідження» [Йосипенко 2019: 89]. Не вдаючись у нюанси класифікації, чим є така УІФ для ІФ, чи «спеціальна» (В. Хома), чи «службова» (О. Сімороз) дисципліна, відзначимо, що С. Йосипенко стверджує: «Діалогічний» характер усної історії філософії забезпечує її специфіку стосовно інших історико-філософських підходів та дисциплін... [та] окреслює межі її можливостей як дисципліни» [ibid.: 89] – і відповідним чином підходить до питання про роль і місце інтерв'ю.

Він виділяє три «напрями розвитку» або три ролі інтерв'ю [ibid.: 92]:

- 1) як самодостатнього історико-філософського дослідження;
- 2) як самодостатнього джерела історико-філософського дослідження;
- 3) як одного з джерел історико-філософського дослідження.

У першому випадку інтерв'ю може бути «цілком самодостатнім літературним жанром» [ibid.] як акт філософування чи творчості, який, навіть якщо вдається до рефлексій щодо минулого, є не стільки УІФ, скільки УФ (у термінах Н. Реви). Валідність таких інтерв'ю з огляду на сучасні вимоги до історико-філософського дослідження С. Йосипенко ставить під питання. Утім це не свідчить про некорисність такого жанру. Навпаки, утверджує його як жанр, що допомагає вловити процес формування філософських ідей, того, як філософ доходить тієї чи іншої думки, як філософування-у-процесі (на що вказувала А. Кхелуфі під час круглого столу 2019 року й у власному інтерв'ю [Хома О., Зборовська et al. 2019: 37; Кхелуфі 2024: 49]).

У другому випадку історик філософії може «робити предметом критичного аналізу не лише предмет інтерв'ю, а й сказане в інтерв'ю» [Йосипенко 2019: 93]. Але, на погляд С. Йосипенка, це так чи інакше перетворюється на третій варіант: тобто інтерв'ю саме по собі не може бути самодостатнім джерелом, заміною звернення до текстів, архівів тощо. Навіть у біографічних студіях щодо того чи іншого філософа інтерв'ю з ним не зможе замінити вивчення його текстів, воно не скасовує дослідницьку історико-філософську роботу. С. Йосипенко підсумовує свої думки посиленням на слова Т. Чайки: «усна історія філософії є чимось більшим, ніж інтерв'ю» [ibid.: 91].

Відповіддю на ці думки С. Йосипенка, висловлені 2019 року, став круглий стіл «Усна історія філософії: окреслення предмета», організований історико-філософським журналом *Sententiae* і СТУІФ 6 липня 2022 р. (див.: [Давіденко 2022]). Утім, цей круглий стіл, за оцінкою О. Хоми, хоч і досяг «глибшого розуміння УІФ, ...[проте] не завершився (принаймні поки що) публікацією статей» [Хома О. 2023: 70]. Того ж 2022 року була захищена дисертація А. Кхелуфі, що використовувала УІФ-методи для дослідження філософії Дж. Лока. Цю дисертацію О. Хома визнав «зразковим прикладом дослідницько-інструментального застосування УІФ як методу здобуття науково значущих даних», що «доводить універсальну застосовність УІФ у царині історико-філософських досліджень», а також містить «приклад інтерв'ю “без свідчення”» [Хома О. 2023: 75].

У 2023 році виходить програмна стаття О. Хоми «Концептуалізація усної історії філософії: проблема інтерв'ю» як розвиток тез, висловлених ним же під час круглого столу 2022 року, у 2024 р. – стаття Н. Реви «Усність як елемент історико-філософського дослідження», супроводжувана інтерв'ю з тоді вже екс-головою СТУІФ А. Кхелуфі. Ці статті певною мірою перегукуються одна з одною.

О. Хома проводить «концептуалізацію» УІФ, відповідаючи на питання, поставлені С. Йосипенком. Він аналізує різні теми: статус інтерв'ю та вплив УІ (як oral history), співвідношення «усних історій філософів» та УІФ, значення того факту, що більшість УІФ-дослідників є «молодшими колегами», студентами, і подібність їхньої роботи до «філософської журналістики», мета, заради якої створюється УІФ, і нарешті – метафоричність назви УІФ.

О. Хома стверджує, що форма інтерв'ю взагалі не суттєва для концептуалізації УІФ. «Усна історія філософів» (видозмінений термін Т. Чайки – у неї «історії» у множині) є розділом УІ, тоді як УІФ – це насамперед історико-філософська дисципліна чи принаймні група методів¹. Значення інтерв'ю і підхід до нього в рамках УІФ визначається самою природою філософської думки: це не просто інтерв'ю, це – інтерв'ю з філософом. Словами О. Хоми: «Інтерв'ю з філософом, позбавлене власне філософського компоненту – динаміки ідей, узагальнень, рефлексій, – нагадує сіль, що втратила солоність» [Хома О. 2023: 72].

¹ На думку О. Хоми, Т. Чайка «започаткувала не одну, а дві дослідницькі царини»: з одного боку, її «запис вражень і поглядів» свідчить про чітку орієнтацію на УІ. З іншого ж, Т. Чайка не орієнтується лише на «культ свідчень», які мають лишатися незмінно зафіксованими. Її інтерв'ю з філософами редагувалися кілька разів, будучи призначені для текстової публікації; інтерв'юер був не лише записувачем, фасилітатором, але й партнером в діалозі, що міг навіть робити зауваження. Те, що в Т. Чайки було нероздільною синтетичною єдністю, по суті містило потенціал двох дослідницьких підходів, історико-філософського та усно-історичного [Хома О. 2023: 72].

Інтерв'ю в межах УІ і УІФ має різні цілі. Словами Н. Реви: «Ціль першого – як найчіткіша фіксація досвіду, травм, переживань інтерв'юєнта через ретельне відтворення сказаного, ціль другого – спільне думкотворення та продукування дослідницького тексту» [Рева 2024а: 37]. За О. Хомою, УІФ-інтерв'ю не можуть бути ані самостійним жанром, ані кінцевим дослідницьким продуктом, вони важливі лише в контексті конкретного ІФ-дослідження. «Це не просто *свідчення* інтерв'юєнта, це *спільна рефлексивна робота* всіх учасників, що спирається на інтерв'юєнтові свідчення як на вихідний пункт... УІФ-інтерв'ю не орієнтоване на відлеглий в часі модус осмислення, інтерпретації. Воно саме є *процесом* рефлексивної інтерпретації» [Хома О. 2023: 74].

О. Хома виділяє дослідницьке мотто УІФ, спираючись на міркування Т. Чайки: «рух думки й комунікативні перетворення» vs «сталість свідчення» [ibid.: 72]. Її предмет – «рух думки і рефлексія, тобто дослідницька практика, спрямована на пошук найкращого розв'язання проблеми» [ibid.: 78]. Коментуючи статтю О. Сімороз, О. Хома відзначає чітке розрізнення, що містить «УІ як орієнтовану на “історію життя, усну біографію, самозвіт, особисту розповідь”, і УІФ, мета якої – постачання “первинної інформації для історико-філософських узагальнень”», а також протиставлення «УІ та УІФ: остання має шанс здобути суб'єктивність, лише припинивши бути “просто застосуванням УІ до царини індивідуальних історій філософів чи філософських спільнот”» [Сімороз 2019: 56-57; Хома О. 2023: 74]. «Застосування УІФ-методів не спрямоване на “об'єктивну” фіксацію історичних подій, явищ чи інституцій... чи на суб'єктивний образ цих подій у свідомості інтерв'юєнта на момент інтерв'ю..., УІФ, як частина історії філософії, орієнтована передовсім на *рефлексії*, у теперішньому модусі, щодо спогадів чи свідчень. УІФ – це філософія, це “рух думки”» [Хома О. 2023: 76], тоді як свідчення є лише справою УІ. Він зосереджується на третьому визначенні УІФ-інтерв'ю у С. Йосипенка. «УІФ є від початку спеціальною історико-філософською методологією, що може постачати деякі нові типи даних» [ibid.: 77]. «Ідея УІФ як частини історії філософії *прямо протилежна* настанові УІ: не збереження недоторканості свідчення, а робота над ним, рефлексія ба навіть дискусія... УІФ – це комбінована історико-філософська методологія, спосіб отримання нового типу даних через створення специфічних текстів. Від УІ вона відрізняється своєю філософічністю, а від “практик безпосереднього філософування” – лише спрямованістю на історико-філософські цілі... Її можна назвати практикою безпосереднього філософування *на основі* свідчень, здійснюваною в межах (і в інтересах) цілком конкретного *історико-філософського дослідження*» [ibid.: 78]. «Завдання УІФ – постачати нові тексти, вироблені дослідниками в діалоговій рефлексивній взаємодії, а не одноосібно» [ibid.: 79].

Ключова відмінність – звісно, це діалогічність першого етапу УІФ-дослідження, його діалогічна та рефлексійна природа. Усність чи форма інтерв'ю тут необов'язкові – важливо, щоб сталася ситуація діалогу між дослідником і тим, кого він досліджує, або іншими дослідниками, які досліджують те ж саме. Не обов'язково, щоб це було «свідчення про минуле»: головне – «історико-філософська предметність і рефлексійність діалогу» [ibid.].

Прокоментую: важлива не форма (інтерв'ю чи усність), а сутність чи то зміст – Діалог, у всій масштабності цього поняття в контексті діалогічної філософії. Словами Т. Чайки, це відбувається тоді, коли інтерв'ю переходить у спів-бесіду,

формальний обмін монологічними репліками – у діалогічне, «живе спілкування» [Хома О., Зборовська et al. 2019: 22].

Саме тому, іронічно відгукнувшись щодо назви УІФ, яка веде радше до плутанини, О. Хома пропонує свою версію назви УІФ, яка відображає сутність того, що мається на увазі в конкретних дослідженнях і традиції, про яку йдеться в цій статті, – це «діалогова історико-філософська рефлексія» (ДІФР) як доволі широкий клас історико-філософських методів. УІФ при такому слововжиткові не зникла б, а могла б цілком коректно розглядатися як складник ДІФР, спеціалізований на суто усних формах діалогів» [Хома О. 2023: 79].

Н. Рева дещо розвиває, дещо видозмінює тези О. Хоми, адвокатуючи поняття «усності». Вона назагал поділяє тезу, що УІФ є підлеглою історико-філософською методологією. Йдеться про протиставлення «усності» «Текстові» (тобто «письмовому текстові»). Усність у межах УІФ – це радше «етап перевірки життєздатності ... [дослідницьких] тез» [Рева 2024а: 29]. «Головна мета УІФ – первинно прояснити предмет дослідження для подальших опрацювань, створивши евристичну ситуацію засобами діалогу» [ibid.: 30], це радше «спосіб дослідження, а не просто діалогічне творення ідей у процесі усного мовлення» [ibid.: 31]. Важливою є сама «усна форма живого спілкування», а не комунікація загалом (отже, ця теза виключає, наприклад, листування). Саме усність породжує «співрефлексію» (Н. Рева вживає термін О. Хоми), співтворчість, творить новий досвід, що набагато краще сприяє не лише глибині дослідження, але й допомагає студентам навчатися. Два важливі нюанси для виникнення Діалогу – це особиста Зустріч лицем до лица і відсутність «публічного» виміру, який може перетворити спільний пошук істини на театральний агон, змагання за симпатії публіки.

Але УІФ «у кінцевому підсумку знову повертається до текстів чи, краще сказати, перетворюється на них» [ibid.], усність не є самоцінністю. Тоді як відеоінтерв'ю чи дебати не передбачають текстового формату, УІФ навпаки має за свій «головний вихідний продукт» саме текст – причому не лише стенограму розмови, але текст допрацьований, вдосконалений у взаємній співпраці обох сторін: інтерв'юера(-ів) і інтерв'юєнта(-ів).

Н. Рева глибоко занурюється в методичні проблеми підготовки інтерв'ю, відмінностей і значення «сирої стенограми» розмови і «обробленого тексту, призначеного до публікації». Вона підкреслює, що підхід залежить від того, що шукається і що є важливим для дослідника: якщо дослідника цікавить насамперед кінцева інформація, то збереження «усної чернетки» не має сенсу, якщо ж дослідника цікавить процес творення думки, особливо коли йдеться про інтерв'ю «з живим класиком», то різні етапи редакції і всі чернетки, що їх фіксують, містять цінну для дослідників інформацію, мають евристичний потенціал. Н. Рева критикує «прагматичний» підхід до УІФ, де первинний аудіо/відеоматеріал здебільшого не зберігався [ibid.: 33].

Розглянувши різні підходи до визначення предмета й мети УІФ, Н. Рева припускає, що ідея ДІФР О. Хоми може з плином часом розвинути у методологічну «дисципліну на межі усної історії (УІ), психології мислення, історії філософії (ІФ) і теорії комунікації» [ibid.: 34]. Авторка розмежовує поняття УІФ, ІФ, УФ та УІ (як було згадано вище). Коментуючи, варто відзначити кілька моментів. Н. Рева пропонує дві цілі УІФ: «(1) доповнити вже наявний емпіричний матеріал уточненнями щодо неясних моментів або (2) створити зовсім нове теоретичне знання» [ibid.: 36], наприклад, щодо якогось проблемного питання сучасної філософії.

Тут варто зауважити, що слід уникати плутанини між двома поняттями «історії», що фігурують у назві «УІФ», відомими як *Geschichte* і як *Historie*, тобто як сама минувшина і як певний наратив про минувшину, зафіксований усними джерелами (у т.ч. спогадами). Діалог про сучасні проблеми філософії, наприклад, свідомості, із видатними філософами, звісно, породить прекрасне джерело для майбутніх поколінь істориків філософії, але чи буде це власне історико-філософським дослідженням, згадуючи, зокрема, розмежування і питання С. Йосипенка? Як на мене, коли ми говоримо про «нове теоретичне знання», йдеться не стільки про УІФ, скільки про УФ, яка, звісно, у майбутньому стане (за нормального ходу історії, певна річ) джерелом для УІФ. Коли йдеться про розмови щодо сучасних тем і проблем, наприклад, щодо найактуальніших дискусій у царині філософії свідомості або щодо шляхів розбудови української філософії – це є УФ, але не УІФ.

Наостанок – дуже показове інтерв'ю Н. Реви з А. Кхелуфі, де екс-очільниця СТУІФ (2019–2022) підкреслила кілька важливих моментів. Насамперед вона відсилає до визначення УІФ як «комплексної методології» в О. Хоми, підкреслюючи, з одного боку, службову функцію «усності» в рамках УІФ. З іншого – службову функцію УІФ у рамках ІФ (за С. Йосипенком), де УІФ постає методом, що забезпечує певний емпіричний матеріал, який потім піддається критичному осмисленню, рефлексіям і дискусіям [Кхелуфі 2024: 45]. Водночас вона підкреслює вагу саме «усності» слідом за Н. Ревою: живого діалогу, який «первинно не спрямований на публічність» [ibid.]. А. Кхелуфі наголошує, що інтерв'ю СТУІФ не є сирим матеріалом чи стенограмами: «мета УІФ, на відміну від УІ, не фактичне збереження всього масиву матеріалів, а перетворення інтерв'ю на текст, що справді виражає фахові позиції учасників і повністю їх влаштовує» [ibid.: 48]. «Інтерв'ю ad hoc» і науковий текст, що постав у формі діалогу, – це цілком окремі, хоч і пов'язані речі.

Ця думка прямо повертає нас до інтерв'ю із Дж. Саймсом: епоха «вторинної усності», спричинена технічним прогресом, відкриває нові можливості як для УФ, так і для УІФ. Це не означає, що усне джерело є вторинним додатком до письмового тексту (хоча, звісно, є Текстом у широкому, дерідианському значенні). Усне джерело, подане у формі відеозапису, і академічний текст як (до)опрацьоване джерело не протистоять одне одному, а доповнюють одне одного. Але до гармонії тут далеко. Проблема не лише з тим, як існуватиме академічна, непублічна філософія за умов, коли рейтинг лайків стає критерієм існування, ба навіть фінансування академічної науки, а популярність «серед широких мас» – брамою до здобуття політичної влади (згадуючи популярність румунського кандидата в президенти Келіна Джорджеску, який збудував свою кампанію на Тіктоку). Є й інша сторона – усна філософія, ба навіть популярна філософія рано чи пізно зіткнеться з феноменом її забуття, адже, попри всі відмінності і зміни, саме класична академічна філософія значною мірою залишається інституцією філософської пам'яті, яка зберігає пам'ять про філософів і відроджує цю пам'ять через постійну актуалізацію, прочитання.

Замість висновків

У тому ж 2024 році вийшло друком інтерв'ю, яке взяли вже «дорослі» дослідниці СТУІФ у Т. Чайки, новаторська діяльність якої призвела до появи УІФ як напрямку. Сам факт такого інтерв'ю – символічний, як вічне повернення, змикання кінців

ланцюжка, рекурсія рекурсії. У цій розмові Т. Чайка говорить не лише про УІФ, а про набагато ширші речі. Вона свідчить, як УІФ постала саме з УІ, зі свідчень про Голокост: «в мене є, так би мовити, дві професійні травми: перша – голокостна, а друга – захопленість особистісним виміром філософської думки» [Чайка et al.: 2024: 207]. Т. Чайка уникає строгих «пафосних» визначень, але окреслює «поле, в якому УІФ існує»: у ній «є дві галузі. Перша – це, власне, усне викладання філософських концепцій, думок (звісно, можна говорити і про вчення, але я б зняла зайвий пафос). Тобто УІФ у першому наближенні – це філософська ідея, думка, викладена в усній формі. Друга галузь стосується історії думки, власне, це – дослідження генези, розвитку, наслідків думки в різних контекстах. Але усний спосіб передачі інформації єднає ці дві галузі» [ibid.: 208]. Тут можна було би відзначити дві теми.

Усність тісно пов'язана з особистістю, з цікавістю до та турботою про неї. Значення усності походить із важливості справжнього одкровення особистості. Саме рівень присутності, відкритості стає мірою успішності інтерв'ю – рівень виникнення Діалогу. Проте «класична» УІ фіксує свідчення про події, травми, жахиття – зрештою, висловлювання суб'єктів про *події* (хоч би і феноменологічно об'єктивні, як *qualia*). УІФ натомість переймається не *подіями*, хоч би і квазіоб'єктивними, а ідеями, думками, узятими в їхній особистісній генезі, у світлі виникнення і творення думки.

Інтерес до особистості, її мислення і творчості – власне, інтерес до особистості, що філософує, особистості філософа, до того, *що і як* він мислить, – визначає відмінність підходу і методу. Це певною мірою свідчення – але свідчення цілком іншого роду. Це свідчення про мислення, власну думку, співучасть у народженні думки. Інтерв'ю переростає в діалог, який є не популяризаційною «рекламою» філософії, а дослідженням історії філософування. З такої точки зору УІФ не лише відмінна від публічної філософії, а навіть дещо протистойть їй як дослідницька методологія, власне – діалогічна рефлексія (ДІФР у О. Хоми).

Завершуючи, ризикну подумати про відповідь на питання «звідки все (УІФ) починалося і чому саме в нас?». Слід, на мою думку, розділити дві епохи УІФ або навіть два покоління: до СТУІФ і власне СТУІФ. Для нового покоління, дійсно, «брак дослідницьких текстів з вузьких тематик і потреба у фаховій комунікації щодо перевірки робочих гіпотез» [Хома О. 2023: 76] були важливими причинами звернення до методів УІФ. Але постання самої УІФ у доробку Т. Чайки (і певною мірою – Інни Голубович, одеської послідовниці п-ї Тетяни) містить ще й другу мотивацію, утім, не чужу й новому «поколінню» – це реальність тоталітарного минулого, реальність мовчання і замовчування (історія філософії радянського періоду є своєрідною «замовчуваною» історією), за висловом С. Йосипенка [Хома О., Зборовська et al. 2019: 8]). Тексти, написані в той час, не можуть служити «нормальним» історико-філософським джерелом – вони потребують вельми специфічних правил прочитання й інтерпретації, із них важко вибудувати картину «нормальної» історії філософії, побачити за зашифрованим кодом живу динаміку думки. Саме те місце, яка займає Україна на мапі світу – і в історії світового тоталітаризму – країна, що зазнала тривалого тиску тоталітарного режиму, але тим не менш не погоджується прийняти його як «своє», як «нову норму», натомість намагається відшукати власне «своє і людяне», питома філософічне – пояснює, чому УІФ постає саме тут, на цих «кривавих землях». І таким чином виходить, що Голокост, ГУЛАГ/Голодомор і УІФ у певний спосіб таки пов'язані.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Головаха, Є., Зборовська, К., Кхелуфі, А., & Хома, В. (2017). Суб'єктивний погляд на українську філософію. *Sententiae*, 36(1), 173-214. <https://doi.org/10.22240/sent36.01.173>
- Давіденко, І. (2022). Сучасний стан досліджень з усної історії філософії. *Sententiae*, 41(2), 235-238. <https://doi.org/10.31649/sent41.02.235>
- Йосипенко, С. (2019). «Більше ніж інтерв'ю». Огляд тематичного блоку «Усна історія філософії» часопису «Філософська думка». *Sententiae*, 38(2), 86-97. <https://doi.org/10.22240/sent38.02.086>
- Кхелуфі, А. (2022). *Теологічні підстави модерних новацій Джона Лока*. [Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії]. <https://scc.knu.ua/upload/iblock/104/c3v77wlo5q2lb3dvnitdmby6o3loom9x/dis%20Kkhelufi%20Amina%20ed%201.pdf>
- Попович, М. (2009). Про філософську культуру країни на ім'я «СРСР». *Філософська думка*, (3), 5-15.
- Пролєсв, С. (2012). Драма лояльного розуму: радянська філософія як ситуація мислення. *Філософська думка*, (6), 39-48.
- Рева, Н. (2024). Усність як елемент історико-філософського дослідження. *Sententiae*, 43(1), 29-43. <https://doi.org/10.31649/sent43.01.029>
- Рева, Н., & Кхелуфі, А. (2024). Усна історія філософії: метод, методологія, (майбутня) дисципліна? *Sententiae*, 43(1), 44-50. <https://doi.org/10.31649/sent43.01.044>
- Сімороз, О. (2019). Необхідність рефлексії в усній історії філософії. *Філософська думка*, (4), 53-66. <https://doi.org/10.15407/fd2019.04.053>
- Теклюк, А. (2024). Держати владу над буттям і сутністю. Кассен, Б., & Сігов, К. (2024). Європейський словник філософії: український контекст. Лексикон неперекладностей. Розділ V-VI (Т. V, сс. 179-214). Київ: Дух і Літера. *Sententiae*, 43(3), 185-191. <https://doi.org/10.31649/sent43.03.185>
- Хома, О. (2023). Концептуалізація усної історії філософії: проблема інтерв'ю. *Sententiae*, 42(1), 69-82. <https://doi.org/10.31649/sent42.01.069>
- Хома, О., Зборовська, К. et al. (2019). Усна історія філософії: письмовий формат. Круглий стіл. *Філософська думка*, (4), 6-52. <https://doi.org/10.15407/fd2019.04.006>
- Чайка, Т. (2009). Доторк. Презентація проекту «Усні історії філософів». *Філософська думка*, (3), 140-145. <http://journal.philosophy.ua/article/nid7433>
- Чайка, Т., Кхелуфі, А., & Мирошник, К. (2024). Слово письмове і слово усне: у напрямку до усної історії філософії. Частина I. На перетинах долі: Таємниці старовинного килимка. *Sententiae*, 43(1), 190-211. <https://doi.org/10.31649/sent43.01.190>
- Чухрай, Е. (2024). Неперекладність як історичний часопростір. Кассен, Б., & Сігов, К. (Ред.). (2024). Європейський словник філософії: український контекст. Лексикон неперекладностей. Розділ VII (Т. V, сс. 215-248). Київ: Дух і Літера. *Sententiae*, 43(3), 192-197. <https://doi.org/10.31649/sent43.03.192>
- Щербина-Супрунюк, Н. (2024). Диджитальний потенціал історії філософії. *Sententiae*, 43(2), 124-129. <https://doi.org/10.31649/sent43.02.124>
- Symes, J. (Host). (2016-present). *The Panpsycast*. [Audio podcast]. <https://thepanpsycast.com>
- Symes, J., Reva, N., Shcherbyna-Supruniuk, N., & Khoma, V. (2024). Rebirth of Socratic Origins of Philosophy in the Digital Era. *Sententiae*, 43(2), 106-119. <https://doi.org/10.31649/sent43.02.106>

Одержано 28.12.2024

REFERENCES

- Chaika, T., Kkhelufi, A., & Myroshnyk, K. (2024). The Written Word and the Oral Word: Toward an Oral History of Philosophy. Part I. At the Crossroads of Fate: The Secret of the Ancient Rug. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 43(1), 190-211. <https://doi.org/10.31649/sent43.01.190>
- Chayka, T. (2009). The touch. Presentation of the project “Oral Histories of Philosophers”. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (3), 140-145. <http://journal.philosophy.ua/article/nid7433>
- Chukhrai, E. (2024). Untranslatability as Historical Chronotope. Cassin, B., & Sigov, C. (Eds.). (2024). *European Dictionary of Philosophies: Ukrainian Context. Lexicon of Untranslatables. Chapter VII (Vol. V, pp. 215-248)*. Kyiv: Duh i Litera. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 43(3), 192-197. <https://doi.org/10.31649/sent43.03.192>
- Davidenko, I. (2022). Current State of Research on the Oral History of Philosophy. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 41(2), 235-238. <https://doi.org/10.31649/sent41.02.235>
- Golovakha, Y., Zborovska, X., Kkhelufi, A., & Khoma, V. (2017). Subjective view of Ukrainian philosophy. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 36(1), 173-214. <https://doi.org/10.22240/sent36.01.173>
- Khoma, O. (2023). Conceptualizing the Oral History of Philosophy: The Interview Problem. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 42(1), 69-82. <https://doi.org/10.31649/sent42.01.069>
- Khoma, O., Zborovska, X., et al. (2019). Oral History of Philosophy: Written format: “Filosofska dumka” Round Table. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (4), 6-52. <https://doi.org/10.15407/fd2019.04.006>
- Kkhelufi, A. (2022). *Theological Foundations of Modern Novations of John Locke*. [Doctoral dissertation]. [In Ukrainian]. <https://sec.knu.ua/upload/iblock/104/c3v77wlo5q2lb3dvnitdmbj6o3loom9x/dis%20Kkhelufi%20Amina%20ed%201.pdf>
- Popovych, M. (2009). On the philosophical culture of the country called ‘USSR’. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (3), 5-15.
- Proleiev, S. (2012). The Drama of a Loyal Mind: Soviet Philosophy as a Situation of Thinking. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (6), 39-48.
- Reva, N. (2024). Orality as an Element of Historico-Philosophical Research. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 43(1), 29-43. <https://doi.org/10.31649/sent43.01.029>
- Reva, N., & Kkhelufi, A. (2024). Oral History of Philosophy: Method, Methodology, (Future) Discipline? [In Ukrainian]. *Sententiae*, 43(1), <https://doi.org/10.31649/sent43.01.044>
- Shcherbyna-Supruniuk, N. (2024). Digital Potential of the History of Philosophy. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 43(2), 124-129. <https://doi.org/10.31649/sent43.02.124>
- Simoroz, O. (2019). The need for reflection in the oral history of philosophy. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (4), 53-66. <https://doi.org/10.15407/fd2019.04.053>
- Symes, J. (Host). (2016-present). *The Panpsycast*. [Audio podcast]. <https://thepanpsycast.com>
- Symes, J., Reva, N., Shcherbyna-Supruniuk, N., & Khoma, V. (2024). Rebirth of Socratic Origins of Philosophy in the Digital Era. *Sententiae*, 43(2), 106-119. <https://doi.org/10.31649/sent43.02.106>
- Tekliuk, A. (2024). To Hold Power over Being and Essence. Cassin, B., & Sigov, C. (2024). *European Dictionary of Philosophies: Ukrainian Context. Lexicon of Untranslatables. Chapters V-VI (Vol. V, pp. 179-214)*. Kyiv: Duh i Litera. Kyiv: Duh i Litera. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 43(3), 185-191. <https://doi.org/10.31649/sent43.03.185>
- Yosypenko, S. (2019). “More than the Interview”. Overview of the section “Oral History of Philosophy” in the Journal “Filosofska Dumka”. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 38(2), 86-97. <https://doi.org/10.22240/sent38.02.086>

Received 28.12.2024

Volodymyr Volkovskiy

Dialogue and historico-philosophical reflection in papers on the oral history of philosophy (2019–2024)

The paper describes the development of the idea of the oral history of philosophy from the round table ‘Oral History of Philosophy: Written Format’ (2019) to the latest publications of 2024. The author suggests that the oral history of philosophy as a dialogic historical-philosophical reflection emerged in Ukraine as an attempt to understand the totalitarian past and the experience of philosophy under the totalitarian regime.

Володимир Волковський

Діалог та історико-філософська рефлексія в публікаціях з усної історії філософії (2019–2024)

Описано розвиток ідеї усної історії філософії від круглого столу «Усна історія філософії: письмовий формат» (2019) до останніх публікацій 2024 року. Висловлено гіпотезу, згідно з якою усна історія філософії як діалогова історико-філософська рефлексія виникла саме в Україні як спроба осмислення тоталітарного минулого і досвіду філософії в умовах тоталітарного режиму.

Volodymyr Volkovskiy, PhD in Philosophy, Research Fellow at the H.S. Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv), Research Assistant at the Institute of Philosophy of the Czech Academy of Sciences (Prague).

Володимир Волковський, к. філос. н., науковий співробітник Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України (Київ), науковий асистент Інституту філософії Чеської Академії наук (Прага).

e-mail: dinginnalu@gmail.com
